

УДК 330.34:[332.135:339.99]

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ТІНЬОВОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ У ПРИКОРДОННІ

Всеволод Черторижський

*ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долишнього НАН України»,
вул. Козельницька, 4, м. Львів, Україна, 79026,
e-mail: irr@mail.lviv.ua*

Висвітлено тенденції розвитку та особливості тіньового сектора економіки прикордонних областей (на прикладі Одеської, Чернівецької, Закарпатської, Волинської, Львівської областей). Розглянуто різні форми тіньових схем у прикордонні, зокрема розвиток контрабанди, стихійний промисел, човникарство, нелегальний видобуток корисних копалин (бурштину) і природних ресурсів, можливі причини їх виникнення та їх негативний вплив на економіку. Зроблений огляд проблем, які ускладнюють дослідження тіньового сектора економіки прикордонних областей.

Ключові слова: прикордоння; тіньовий сектор економіки прикордоння; сегменти тіньової економіки; розвиток контрабанди; стихійний промисел; човникарство.

Практика засвідчує, що доки існуватиме державна форма організації суспільного життя, а держава в тій чи іншій правовій формі впливатиме на економічний розвиток шляхом реалізації бюджетної, податкової, грошово-кредитної, валютної політики, доти зберігатиметься і тіньовий сектор економіки. Рівень тіньової економіки в Україні коливається у межах 40–80 % ВВП. Експерти вважають, що масштаби тіньового економічного сектора так само залишаються високими – близько 65 % ВВП. Рівень тіньової економіки України, за офіційними даними, у першому півріччі 2016 року становив 38 %, 2015 року він сягав 40 % від ВВП, 2014 – 43 %. Відмічається, що ефективна боротьба з тіньовим сектором економіки дозволить залучити на благо країни не менше 1 трлн грн, які перебувають в тіні [6; 9; 10].

Огляд останніх досліджень і публікацій. Існує значна кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, що присвячені сектору тіньової економіки. Великий внесок у вивченні проблем тіньового сектора економіки зробили зарубіжні вчені П. Гутман, Б. Фрей, праці яких відображають спроби дати визначення цьому економічному явищу. Інші вчені-економісти, такі як Е. Фейге, Б. Свенсон, досліджували роль нелегальної економіки у суспільстві, методи її оцінювання [11; 15; 16; 17; 18].

Можна констатувати, що тіньовий сектор, на думку фахівців, потребує не тільки поглибленого вивчення, а й запровадження достовірних методів аналізу та кількісного виміру рівня тіньового сектора. Серед вітчизняних економістів ці проблеми активно досліджували: С. Барсукова, З. Варналій, П. Мельник, І. Мазур, Д. Кауфман, А. Коліберди, М. Ласко, Т. Корягіна, Н. Тарасова, А. Баланда, Ю. Прилипко, Б. Тимченко, І. Єлісеєва [1–14].

Виклад основного матеріалу. Величезна проблема тіньового сектора економіки прикордонних областей України, причини виникнення та наслідки для суспільства і держави займає особливе місце в економіці країни. Відсутність офіційних та достовірних даних щодо розмірів тіньового сектора значно утруднюють його дослідження, а також перешкоджають проведенню ефективних заходів, спрямованих на його обмеження. Потрібна підвищена увага органів влади всіх рівнів регулювання ринкових відносин, щоб скоротити обсяги його паразитування на легальній економіці й, за змогою, зменшити до прийнятних норм західних економічних систем приблизно до 5–10 % від ВВП. Головні труднощі у цьому випадку становить, як зазначено вище, виявлення його обсягів, оскільки його суб'єкти приховують масштаби своєї діяльності.

Для 2,5 млн громадян України тіньовий сектор економіки є основним заробітком (в тіньовій економіці зайнято до 40 % молоді). Власне цей сектор (до 50 % ВВП) за розмірами можливо порівнювати з «офіційною економікою» [8].

Під час вивчення тіньового сектора економіки прикордонних областей України визначено 3 групи чинників, що сприяють його розвитку. Це, зокрема, економічні чинники: високе податкове навантаження і його нерівномірний розподіл, непрозорість і нестабільність податкового законодавства, реструктуризація сфер господарської діяльності, відсутність повноцінного ринкового середовища, недосконала приватизація, діяльність незареєстрованих економічних структур, криза фінансової системи.

Соціальними чинниками є низькі доходи населення прикордонних регіонів, високий рівень прихованого безробіття (створює велику кількість «човників»), нерівномірний розподіл ВВП.

Правові чинники: корупція митниці, недосконалість податкового законодавства, недосконалість антикорупційної політики і законодавства, що сприяє ухилянню від оподаткування, в результаті чого утворюється тіньовий сектор економіки.

Головними сегментами тіньового сектора економіки і механізмами одержання тіньових прибутків є корупція; приховування реальних прибутків громадян, а також прибутків підприємств від оподаткування (ухилення від сплати податків); нелегальний експорт капіталів; незаконна приватизація державної власності; одержання тіньових прибутків шляхом вилучення з обороту різниці між офіційними та реальними цінами на товари і послуги; дрібні розкрадання на державних, акціонерних і колективних підприємствах; нелегальні валютні й зовнішньоекономічні операції (контрабанда); випуск і реалізація неврахованої продукції; кримінальні злочини (рекет, наркобізнес, тощо); фінансове шахрайство [2].

Вже багато років має місце унікальна ситуація: утворився цілий клас людей, які мають значні прибутки, проте ніколи не сплачують з них податків.

Іншими словами, виглядає, що такої проблеми, як легалізація доходів, одержаних злочинним шляхом, взагалі не існує. Українське податкове законодавство побудоване таким чином, що подібні доходи просто нема жодної необхідності легалізувати [14].

Звернемо увагу на прикордонні області: Закарпатську, Одеську, Чернівецьку, Волинську та Львівську, в яких наявний високий рівень тіншового сектора (контрабанда, приховування реальних прибутків тощо), а також області з нелегальним видобутком корисних копалин і природних ресурсів. Домінуючою складовою тіншового сектора економіки прикордоння вже давно є контрабанда: вона дає змогу уникати сплати митних платежів, одержувати від злочинної діяльності максимальний прибуток, переказувати грошові кошти на рахунки в іноземні банки та у такий спосіб накопичувати величезні капітали.

Якщо в країні сектор тіншової економіки доволі високий, то в Одеській області він вищий, ніж в інших регіонах: тут проходить трафік будь-яких товарів, різноманітність яких вражаюча. Зауважимо і те, що в області шість потужних портів: обсяг перевалки морських портів «Південний», Одеський і «Чорноморськ» 2016 року – 80 мільйонів 500 тисяч тонн вантажів [14]. Розвинені тіншові ринки нафтопродуктів, електроніки, фармацевції, косметики тощо.

Регіон Південної Бессарабії тривалий час держава ігнорувала. Економіка перебувала в занепаді, що підштовхувало людей до альтернативних шляхів заробітку. Відбулася спеціалізація і прикордонний регіон став потужною перевалочною базою важких наркотиків – героїну, який здебільшого спрямовують у Європу (на нашій території його майже не купують через дорожнечу).

Відомий усім потужний сегмент сектора тіншової економіки області контрабанда китайського ширспоживу. У процесі перевезення часто занижують вартість товару на митниці, за що митник отримує «подяку». В Одесі знаходиться найбільший оптовий ринок ширспоживу – «7-й кілометр» – площею понад 110 га.

Волинська область має іншу спеціалізацію. Ще декілька років тому область прославилася незаконною легалізацією іномарок, які ввозили з-за кордону. Тоді таке явище назвали «волинським Клондайком». Поступово іномарки замінили на інший бізнес – добування бурштину та незаконна вирубка лісу [12].

Офіційно 30 % волинської деревини продається за кордон. Натомість обсяг несанкціонованої вирубки лісу за перше півріччя 2016 р. сягав 397 м³. Спираючись на інформацію *Всеукраїнської асоціації деревообробних підприємств* (ВАДП), експорт деревини за кордон приносив чиновникам дохід: за вибудованою схемою, до 1/5 від суми кожного експортного контракту по деревині відправляли чиновникам. З цією метою при Державному агентстві лісових ресурсів створили структуру під назвою «Укрлісконсалтинг» – саме туди їхали закордонні покупці будь-якого з 350-ти українських лісгоспів, щоб заплатити відкати. Як зазначили в Асоціації, з кожного кубометра лісу виставляли рахунки на офшорні компанії – це становило 10–20 % від суми контракту. Іноземці домовлялися, отримували деревину і платили відкати. Масовий вивіз сировини в необробленому вигляді за межі України привів до штучного дефіциту сировини на внутрішньому ринку, а також невинуватого підвищення цін на аукціонах з продажу деревини. Така ситуація робить

українські деревообробні компанії неконкурентоспроможними на європейському та світовому ринках. Багато компаній закривають, а держава недоотримує до бюджету величезну кількість податків. Натомість у цей час дерево відправляють у Польщу, в Китай, Туреччину, куди завгодно – тільки не дають українським компаніям. Причому ціни на експорт сьогодні навіть нижчі, ніж на внутрішньому ринку. Схема, за якою вирубують ліс, відпрацьована роками. Свої дії «підприємці» пояснюють санітарним чищенням лісу. Наприклад, можна отримати дозвіл на вирубку хворих дерев, а «зібрати урожай» здорових, або ж кілька разів рубати ліс, використовуючи один лісорубний квиток. На експорт здебільшого вивозять такі породи, як бук, сосна і дуб.

Щодо видобутку бурштину: його запаси у волинських лісах достовірно ще невідомі. Волинська область входить до трійки областей з незаконного видобутку сонячного каменю, разом з Рівненською та Житомирською областями. У Західному Поліссі можна відшукати понад 200 відтінків закам'янілої смоли. Протягом декількох років камінь вивозять до Європи. Мінімальна вартість кілограма необробленого бурштину на чорному ринку в Україні – близько 600 дол. У Китаї, де знаходиться кінцевий споживач, таку партію оцінюють в 3 500 дол. США.

Місця нелегального видобутку бурштину, здебільшого, знають тільки місцеві, оскільки на незаконних копальнях працює доволі велика кількість чоловічого населення. Починалося це як стихійний промисел, і поступово видобуток став підконтрольний криміналітету, в якого місцеві жителі і почали працювати. Бандити забирали найвигідніші ділянки, проте тримати під контролем усі ліси не змогли, отож частину отримали й селяни. Заробіток на копальнях дуже нестабільний: можна в один день знайти якісні камені (заробити 15 тис. грн), а можна і протягом декількох днів нічого не знайти. Знищується ландшафт: ями, які з'являються через видобуток бурштину, досягають 8–12 м. На даний момент точних даних про фактичні обсяги видобутку бурштину та обороти тіньового бурштинового бізнесу зараз не має жодна державна служба в Україні.

Закарпатська та частково Чернівецька області, які межують з Румунією, Угорщиною, Словаччиною та Польщею, стали контрабандним регіоном України – «на експорт». Саме на Закарпатті тривалий час діяв тунель, через який у Європу поставляли сигарети і алкоголь і який «не бачили» чиновники з митної служби і силових органів. Товар везуть приватними автомобілями, несуть у руках, залишають в «схованках» у «зеленці», а з того боку товар забирають подільники. Вартість сигарет у Європі вища у 5–7 разів, ніж у нашій країні, отож країна і стала одним зі світових лідерів з їхньої контрабанди. 2011 року Україну назвали «чемпіоном світу» з цього виду контрабанди за версією Всесвітньої митної організації. Тютюнові компанії, які володіють заводами в Україні, втрачають частину ринків через засилля контрабандних сигарет. Втім, не виключено, що вони й самі беруть у цьому участь: формують цілі фури з коробками сигарет без акцизних марок, деякі з них зі словацькими, чеськими, угорськими номерами.

Адже у кожного прикордонного регіону є своя специфіка тіньового сектора, яка залежить, передусім, від суміжних країн, внутрішніх промислових та інших особливостей області.

Враховуючи географічні особливості Львівської області, увесь кордон, який перебуває в зоні діяльності Львівської митниці ДФС, межує з Європейським Союзом, а саме – з Польщею. Виходячи з цього, найчастіше люди намагаються ввезти в Україну товари, які економічно вигідніше придбати у Польщі або в інших найближчих країнах ЄС. До них належать товари легкої промисловості (брендовий одяг, тканини), предмети домашнього побуту та гігієни, а також побутова техніка (як нова, так і вживана), автомобілі, квадроцикли, зброя. Для порівняння: через кордони з країнами СНД подібні товари перевозять рідше, оскільки відсутній розрив у ціні на ідентичні товари в Україні та, наприклад, у тій же Білорусі. Натомість з України до Польщі возять українські та білоруські цигарки, бурштин. Є випадки ввезення препаратів спортивної фармакології з вмістом сильнодіючих речовин «нандролон» та «метандієнон», що заборонені до вільного обігу. Наголосимо і щодо незаконної вирубки. Наприклад, у Східницькому лісництві (Новий Кропивник Львівської області) масово вирізають модрина, ялини, сосни та смереки. Ліс та пиломатеріали без документів відправляють щодня у Румунію. Здебільшого через нашу митницю контрабанду намагаються перевезти жителі області (75 %), решта 25 % – особи з інших областей України та іноземці. Щодо віку, то найбільше протоколів складають на осіб віком 20–45 років [5].

Тіньовий економічний сектор у перелічених прикордонних областях має спільні ознаки:

1) тіньовий економічний сектор як сателіт офіційної економічної діяльності у прикордонні набуває розвитку саме в тих сферах, які найменше захищені законодавчою базою держави, недостатньою мірою контрольовані нею (наприклад, за деякими даними митниця по закону перевіряє лише 5 % транспортних засобів, які перетинають кордон) [4];

2) наявність високого рівня тінізації, що сприяє зрощуванню кримінальних суб'єктів з офіційними посадовими особами;

3) тіньовий економічний сектор прикордоння сприяє формуванню нових досконаліших тіньових схем (технічні можливості тіньового сектору зростають постійно) та реалізації корисливих цілей окремих людей, передусім чиновників (наприклад, Державного агентства лісових ресурсів, структура «Укрлісконсалтинг» тощо), які вдало організують тіньову діяльність в обхід чинної законодавчої бази;

4) пріоритетними напрямками розвитку тіньового економічного сектора прикордоння є: контрабанда, стихійний промисел, човникарство, нелегальний видобуток корисних копалин і природних ресурсів (наприклад, незаконна вирубка лісів, видобуток вугілля, бурштину);

5) збагачення, отримання надприбутків від незаконної діяльності за короткі терміни часу;

б) людський чинник: якщо людина заробляє на життя контрабандою, її доходи не пов'язані з ситуацією в країні та її рівень прихильності до тієї чи іншої держави дуже низький: важливу роль відіграє тільки можливість заробляти в нелегальному секторі;

7) «зацікавлені особи» через кордон проводять всі можливі легальні й нелегальні групи товарів – від одягу і техніки до наркотиків і зброї, хоча, без підтримки «зацікавлених осіб» з того боку кордону розміри контрабанди не були б такими колосальними.

Розвиток тіньового сектора економіки прикордоння, недостатність державних зусиль щодо його подолання спричиняють до викривлення принципів громадянського суспільства, формують негативний імідж країни у світі.

Позитивних тенденцій у боротьбі з тіньовим сектором економіки в прикордонних регіонах можна досягти вирішенням низки вагомих проблем:

1. Протягом року поетапно доводити рівень оплати праці до її ціни хоча б на рівні територіальних сусідів України – нових членів Європейського Союзу: Польщі, Румунії, Болгарії, країн Прибалтики тощо.

2. У прикордонних регіонах необхідне повне погашення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій, інших соціальних виплат з урахуванням реального рівня інфляції.

3. Здійснити заходи щодо захисту вкладів населення, підвищити довіру до банківського сектора економіки, створення належного клімату для інвесторів (люди не повинні хвилюватись за свої вклади, а знати, що кошти йдуть на розвиток прикордонного регіону).

4. Підтримка рівня доходів населення через використання безготівкових розрахунків даватиме змогу зменшити схильність до діяльності у неофіційному секторі.

5. Політика подолання тіньового сектора не обмежується лише заходами державної служби зайнятості стосовно перепідготовки, працевлаштування та залучення до суспільної праці незайнятого населення та безробітних, а повинна охоплювати всі елементи національної політики, бути елементом макроекономічної трансформації, враховувати економічні, соціальні та структурні чинники.

6. Кримінальну відповідальність за контрабанду необхідно збільшити (у багатьох країнах ЄС кримінальну відповідальність постійно збільшують). У нашій країні, наприклад, за контрабандний товар передбачена лише адміністративна відповідальність.

7. Вирішити проблему повторного потрапляння на митниці товару, який уже конфіскували (відомі випадки, що товар офіційно, за документами, знищували або конфіскували в дохід держави, а потім він з'являвся на інших точках).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Барсукова С. Ю. Неформальная экономика: экономико-социологический анализ : монография / С. Ю. Барсукова. – Москва : ГУ ВШЭ, 2004. – 448 с.
2. Горобінська І. В. Тіньова економіка – як результат ухилення від сплати податків : збірник наукових праць НТУУ / І. В. Горобінська, О. І. Шептунова. – 2009. – Режим доступу : <http://www.nbuiv.gov.ua>.
3. Економічна безпека : навч. посібник / [за ред. З. С. Варналія]. – Київ : Знання, 2009. – 647 с.
4. Контрабанда електроніки: чому коли митниця дає добро – це погано. – Режим доступу : <http://gagadget.com/business/22830-kontrabanda-elektroniki-pochemu-kogda-tamozhnya-daet-dobro-eto-ploho/>.
5. Львівська зона контрабанди. – Режим доступу : <http://www.lvivpost.net/lvivnews/n/31407>.
6. Минэкономразвития: уровень теневой экономики Украины снизился до 38 %. – Режим доступа : <https://economics.unian.net/finance/1629867-minekonomrazvitiya-uroven-tenevoy-ekonomiki-ukrainyi-snizilsya-do-38-vvp.html>.
7. Мазур І. І. Детінізація економіки України: теорія та практика : монографія / І. І. Мазур. – Київ : Київ. ун-т, 2006. – 329 с.
8. Обсяг тіньової економіки України становить 350 мільярдів // Економічна правда. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua>.
9. Прилипка Ю. І. Удосконалення деяких методів оцінки обсягів тіньового сектору / Ю. І. Прилипка // Статистика України. – 2008. – № 1. – С. 16–25.
10. Рівень тіньової економіки України знизився у 2015 р. – Режим доступу : https://zn.ua/ECONOMICS/uroven-tenevoy-ekonomiki-ukrainy-v-2015-godu-snizilsya-do-40-vvp-217926_.html.
11. Свенсон Б. Экономическая преступность / Б. Свенсон. – Москва : Прогресс, 1987. – С. 84–90.
12. Тіньова економіка. Фактори, що погрожують Україні. – Режим доступу : <http://7dniv.info/analytics/79142-yak-kontrabanda-dopomagaie-ukraїnciam-zhiti.html>.
13. Три порти Одеської області попали у ТОП-5 по об'єму перевалки вантажів. – Режим доступу : <http://www.izbirkom.org.ua/news/Ekonomika-9/2017/Tri-porta-Odesskoj-oblasti-popali-v-TOР-5-po-obyemam-perevalki-gruzov-9732>.
14. Шаповалов О. О. Податкова система України та її недоліки / О. О. Шаповалов, О. Й. Шевцова // Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка». – 2010. – Вип. 4(2). – С. 48–53.
15. Frey B. S. What Produces a Hidden Economy? An International Cross-section Analysis / B. S. Frey, H. Week // Southern Economic Journal. – Southern, January. – 1983. – № 49. – P. 822–832.
16. Feige E. L. How Big is the irregular Economy / E. L. Feige. – Challenge. – November–December. – 1979. – P. 5–13.
17. Gutmann P. M. Statistical Illusions. Mistaken Poliges / P. M. Gutmann. – Challenge : November–December. – 1979. – P. 14–17.
18. Kaufmann D. Integrating the Unofficial Economy into the Dynamics of Post-Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence / D. Kaufmann. – Access mode : <http://siteresources.worldbank.org/INTWBIGOVANTCOR/Resources/wps1691.pdf>.

Стаття надійшла до редколегії 10.06.2017

Прийнята до друку 23.06.2017

**TRENDS IN DEVELOPMENT AND PECULIARITIES OF THE SHADOW ECONOMY
SECTOR AT THE BORDER AREA**

Vsevolod Chertoryzhskyy

*Dolishniy Institute of Regional Research National Academy of Sciences of Ukraine,
4, Kozelnytska Str., Lviv, Ukraine, 79026,
e-mail: irr-re@mail.lviv.ua*

In the article the features of the shadow economy of border regions (for example, Odessa, Chernivtsi, Transcarpathian, Volyn, Lviv regions) are highlighted. Also the forms of shadow schemes for the border area, including the development of smuggling, spontaneous fishing, shuttle business, illegal mining of mineral and natural resources, possible causes of their evidence and their negative impact on the economy are considered. Problems that complicate the study of the shadow sector of economy for border regions are outlined.

Key words: border area; shadow sector of economy of border area; segments of shadow economy; development of smuggling; spontaneous fishing; shuttle business.